

ABUL FATH MUHAMMAD IBN ABDUL KARIM ASH- SHAHRISTONIYNING HAYOT YO'LI VA ILMIY FAOLIYATI

Jurayev Sherali Soibnazar o'g'li

e-mail: sherjon191@gmail.com

990841423

ANNOTATSIYA

Bugungi globallashuv sharoitida Sharq allomalari va mutafakkirlarining ilmiy merosini o'rganish va uning bugungi kundagi ahamiyatini yoritish dolzarb masalalardan biridir. Jumladan, XI-XII asrlarda yashagan, Xurosonning shimolidagi Shahrison shahri nomi bilan mashhur bo'lgan, "الملل والنحل" (Al-Milal va-n-nihal) asarining muallifi Abdul Karim Ash-Shahrisoniy ilmiy merosi shular qatoridadir.

Kalit so'zlar: Shahrison, "Al-Milal va-n-nihal", Abul Fath, "Toj ad-din", "Lison ad-din", "Al-Afzal", "Alomat".

АННОТАЦИЯ

Изучение научного наследия восточных ученых и мыслителей и выяснение его значения сегодня является одной из актуальных задач в условиях современной глобализации. В частности, научное наследие Абдул Карима Аш-Шахристанани, жившего в XI-XII веках и известного как город Шахристан на севере Хорасана, автора труда «الملل والنحل». (Аль-Милал ва-н-Нихаль) среди них.

Ключевые слова: Шахристан, «Аль-Милал ва-н-Нихаль», Абул Фатх, «Тадж ад-Дин», «Лисон ад-Дин», «Аль-Афзал», «Аломат».

ABSTRACT

Studying the scientific heritage of Eastern scholars and thinkers and clarifying its importance today is one of the urgent issues in today's globalization. In particular, the scientific heritage of Abdul Karim Ash-Shahristani, who lived in the XI-XII centuries and was known as the city of Shahristan in the north of Khurasan, the author of the work "الملل والنحل" (Al-Milal wa-n-nihal) is among them.

Key words: Shahristan, "Al-Milal wa-n-nihal", Abul Fath, "Taj ad-din", "Lison ad-din", "Al-Afzal", "Alomat".

KIRISH (Introduction)

Biz ajdodlarimizning yorqin xotirasini asrab-avaylab, qalbimizda, yuragimizda abadiy saqlaymiz. Bukilmas iroda, fidoyilik va jasorat namunasini amalda namoyon etib, o'z hayotini aziz Vatanimizning har tomonlama ravnaq topishiga bag'ishlagan

ustoz va murabbiylarimiz, zamondoshlarimiz bilan biz cheksiz faxrlanamiz.¹ Oʻrta asrlarda Sharq olamida yashab ijod etgan buyuk alloma va mutafakkirlarning ilmiy merosini chuqur muhokama qilish va anglash, uning zamonaviy sivilizatsiya tarixida tutgan oʻrni va roliga baho berishdan iborat. Ana shu bebaho ilmiy merosni yanada teran tadqiq etish va ommalashtirishga qaratilgan saʼy-harakatlarga yangi turtki berish, Sharqning ulugʻ allomalari tomonidan amalga oshirilgan kashfiyotlar zamonaviy ilm-fan va taraqqiyot uchun naqadar dolzarb va zarur ekanini ochib berishning ahamiyati ham shunchalik muhim deb hisoblayman.

Ulugʻ olim oʻz zamonasining mutakallimi, faylasufi boʻlgan Abul Fath Muhammad ibn Abdul Karim ash-Shahristoniyning tugʻilgan yili 467/1075 yoki 479/1076 yil deb koʻrsatilgan. Baʼzi manbalarda esa, mutafakkirning Xurosonning shimolidagi Shahriston shahrida 469/1076 yilda tavallud topgani aytiladi. Shahriston xalifa Maʼmun davrida Xuroson amiri Abdulloh tomonidan barpo etilgan². "الملل" – "والتحل" ("Al-Milal va-n-nihal") asarining turkcha tarjimasida esa, mutafakkirning tavalludi haqida shunday deyiladi: "Abul Fath "Toj ad-din" yoki "Lison ad-din" unvonlari sohibi Muhammad ibn Abdul Karim ibn Ahmad oʻrta asr islom olamining mashhur olimlaridan biri boʻlib, din, mazhab va falsafiy muarrif sifatida nom qozongan. U 469/1076 yili Xuroson shimolidagi Shahriston qishlogʻida tavallud topgan. Falsafiy-axloqiy va naqliy bilimlarni chuqur bilgani uchun unga "al-Afzal" unvoni berilgan"³.

Yoqut ibn Abdulloh Hamaviy ham uni Xuroson shimolidagi Shahriston shahrida tavallud topganini aytadi. Tabaqot ash-Shofeʼiyya asarida esa, uning dunyoga kelishi 479/1087 sana deb koʻrsatilgan⁴. Ibn Sanʼoniydan uning tavalludi haqida soʻralganda u Shahristoniy 479 yil tugʻilib, 548 yilda vafot etgan deydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR (Discussion and results)

"Al-Milal va-n-nihal" asarining "Shahristoniy kim?" mavzusi ostida berilgan maʼlumotlarda mutafakkirning tavallud sanasi toʻgʻrisida bir necha maʼlumotlar keltiriladi. Ulardan eng toʻgʻrisi 479/1086 yil ekani taʼkidlanib oʻtilgan⁵. Shuningdek, Shahristoniy 548/1153 yilda vafot etadi. Ash-Shahristoniy yetmish yilga yaqin hayot kechirganini hisobga olsak, asarda koʻrsatilgan sana toʻgʻri boʻlib chiqadi⁶. Kelib

¹ Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik Oʻzbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". – T.: Oʻzbekiston, 2016.

² Abdul Karim ash-Shahristoniy. "al-Milal va-n-nihal" Bayrut. 1995. J.1. –B.11.

³ Muhammed eş-Şehristanî. El-Milel veʼn-Nihal. Istanbul. 1998. (Çeviri: Mustafa Öz.).

⁴ Muhammad Tanjiy. Shahristoniy. –Islam Ansiklopidisi. –Istanbul, 1971, J.11. –B.393.

⁵ al-Milal va-n-nihal. Bayrut. J.1. –B.11.

⁶ al-Milal va-n-nihal. Bayrut. J.1. –B.11.

chiqishi asli fors bo‘lgan Muhammad Nishopur va Gurganjdagı o‘z davrining mashhur olimlaridan dars tinglab, an’anaviy musulmon ta’limotini oldi.

Mutafakkir tug‘ilgan yeriga nisbat berilib, “Shahristoniy” deb nom olgan. Bundan tashqari “Al-Afzal”, “Alomat”, “Toj al-milla va-d-din” taxalluslari ostida ham ijod qilgan va tanilgan⁷.

Shofe’iy mazhabiga e’tiqod qilgan va Ash’ariy ta’limoti asosida ish yuritgan olim Abdul Karim ash-Shahristoniy ilk ta’limni Qur’oni karimni o‘rganish bilan boshlaydi va otasidan bu borada ko‘p narsalarni o‘rganadi. O‘z yurtida arab tili va adabiyoti, matematika va mantiq kabi ilmlarni turli ustozlar orqali o‘rganadi. Keyinchalik boshqa fanlarni o‘rganish uchun Xorazmga boradi. U yerda muhaddis Ali ibn Ahmad Madniy (vaf. 494/1100)dan hadis ilmini o‘rganadi va yana hadis ilmini Abul Hasan Ali ibn Ahmad al-Madaniy an-Naysoburiy (vaf. 497/1101)dan, kalom va fiqh ilmlari bo‘yicha esa, Abul Muzaffar al-Havoriy, Abul Qosim al-Fotimiylardan ta’lim oldi⁸.

Ilmiy izlanishlari:

Ash-Shahristoniy ko‘plab mutafakkirlardan ilm olgan va ularning ta’sirlarida ijod qilgan. Ular quyidagilar:

1 - Abu al-Qasim al-Ansariy: أخذ عنه التفسير وعلم الكلام .

Abul Qosim al-Ansoriydan tafsir va kalom ilmidan saboq olgan.

2 - Abu al-Hasan al-Madaniy: أخذ عنه الحديث .

Abu Xasan Madiyniydan hadis ilmidan saboq olgan.

3 - Abu al-Muzaffar al-Xavafi: أخذ عنه الفقه .

Abu Muzaffar al-Xavafiyan fiqh ilmidan ta’lim olgan.

4 - Abu Nasr al-Qashiriy: أخذ عنه الفقه والأصول وعلم الكلام .

Abu Nasr Qoshiyriydan fiqh, mantiq va kalom ilmlarini o‘zida mujassam etgan.

15 yil davomida Xuroson, Xorazm va Bog‘dodda bo‘lgan. Mutafakkirning ilmiy sayohati to‘g‘risida turli xil fikrlar mavjud. Ba’zilar avval Xorazmga borgan, keyin Xurosonga o‘tgan, deydilar⁹. Bu haqda Abu Muso al-Xorazmiy “Xorazm tarixi” asarida: “Abdul Karim Shahristoniy avval Xorazmga kelib, u yerda bir hovlida bir necha muddat yashaydi va so‘ngra Xurosonga o‘tadi. Mutafakkir 510 hijriy sanada Xorazmdan ketadi va shu yili hajga boradi. So‘ngra Bag‘dodda uch yil qolib, u yerdagi oliy madrasalardan biri “Nizomiyya” madrasasida dars beradi. Keyinchalik o‘zining yurti Shahristonga qaytadi va 549 hijriy sanada o‘sha yerda vafot etadi”¹⁰, deydi.

⁷ S.M.Muxtor. Musora’at al-falosifa muqaddimasi. –Misr. 1976. –B.25. (Keyingi o‘rinlarda: Musora’at al-falosifa).

⁸ Ibn Xallicon. Vafiyot al-a’yon. Bayrut, 1998.

⁹ Muhammad Tanjiy. Shahristoniy. –Islam Ansiklopidisi. –Istanbul, 1971, J.11. –B.393.

¹⁰ Abu Muso al-Xorazmiy. Xorazm tarixi.

Aslida esa, ash-Shahristoniy avval Xorazm shahrida bir necha muddat yashagandan keyin Nishopurga boradi va u yerda Imom G‘azzoliyning talabalik davridagi do‘sti faqih, shofe‘iy Ahmad Havofiy (vaf. 500/1106) va Abu Nasr Qushayriy (vaf. 514/1120)lardan fiqh bo‘yicha dars oladi. Keyinchalik Abu Nasr al-Ansoriy (vaf. 512/1118)dan kalom, jadal va islom falsafasini o‘rganadi. Shahristoniy o‘zining “Nihoyat al-iqdom” asarini ustoziga tuhfa tarzida bitgan¹¹.

Shahristoniyning Nishopurda qancha vaqt yashagani manbalarda aniq keltirilmagan bo‘lsada, u ilmining eng yuqori nuqtasiga aynan o‘sha yerda yetishgani aytiladi. Chunki, u Nishopurdalik paytida unga “Al-Afzal” unvonining ham berilgani buning tasdig‘idir.

Shahristoniy Nishopurdan ketgandan keyin, yana Xorazmda mashhur olimlar bilan tanishadi. Faqih Asad Muhayniy (vaf. 527/1133), fors tarixchisi Muhammad ibn Mahmud ibn Arslonlar bilan turli mavzularda munozaralar olib boradi.

Xorazmda bir muddat yashagandan keyin 510/1116 yilda haj qilish uchun Hijozga boradi. Hajdan qaytishda Asad Muhayniy vositasi bilan Bagdoddagi “Nizomiyya” madrasasida dars beradi va xalqqa va‘z-irshodlar qiladi. Mutafakkirning jo‘shqinligi va notiqligini ko‘rgan xalqning ixlosi oshib, Shahristoniyning obro‘-e‘tibor qozonishiga sabab bo‘ladi va u yerda uch yil yashaydi.

“Kashf az-Zunun”da Shahristoniy ilm izlab juda ko‘p sayohat qilgani yoziladi. Xuroson, Xorazmning hamma joylarini aylanib chiqqan. U yerlarda xalifalikning turli mintaqalaridan kelgan olimlar bilan bahs-munozaralar olib borib, shuhrat qozongan.

Shahristoniy Bag‘dodda uch yil yashagach Xurosonga qaytadi va saljuqiylar sultoni Sanjarning vaziri Abul Qosim Muhammad ibn al-Muzaffarning xizmatiga bel bog‘laydi¹². Mutafakkirning “Al-Milal va-n-nihal” asari o‘sha yerda sulton vaziriga tuhfa tarzida yozilgani tarixiy manbalardan ma‘lum¹³.

Shahristoniy keyinchalik Termiz shahriga borib, u yerda o‘z davrining mashhur olimlari Naqib al-Ashraf Abul Qosim Ali Ibn Ja‘far Al-Musaviy (vaf. 550/1155)ning xizmatida bo‘ladi va Xurosonda yozgan “Al-Milal va-n-nihal” asarining bir nusxasini unga taqdim etadi. Shahristoniy Termiz shahrida qancha bo‘lgani ma‘lum emas. Mutafakkir o‘zining “Al-Musora‘a” asarini Termiz shahrida yozgani manbalarda keltiriladi¹⁴.

Mutafakkirning vafoti haqidagi ma‘lumotlar uning hayotining oxirgi yillarini Shahristonda o‘tkazganini ko‘rsatadi. Shogirdi as-Sam‘oniy uning 548/1153 yilda

¹¹ Abdulkarim ash-Shahristoniy. Nihoyatal-iqdom fi ilm al-kalom. Tad. Alfred Guilam. –London, 1934, -B.38.

¹² Ibn Xalliqon. Vafiyot al-a‘yon. Qohira. Maktaba an-Nahda al-Misriyya, 1948. J.1. –B.272.

¹³ O‘sha asar, -B.272.

¹⁴ Yusuf Z. Yorukan. Shahristoniy. –Istanbul, -B.272.

Shahristonda vafot etganini aytadi. Manbalarda Shahristoniyning uylangan yoki uylanmagani yoki farzandlari haqida hech qanday ma'lumot yo'q.

Ahli sunna aqidasida falsafiy tushunchalarning ilk tortishuvlari imom Ash'ariy (vaf.324/936) tomonidan boshlangan. U falsafadan mo'tazila ta'limotining dalillarini inkor etishda foydalangan. Shu doirada Imom G'azzoliy (vaf. 105-1111) ham falsafadan faylasuflarni tanqid qilishda foydalangan¹⁵.

Kalom ilmi maktabining asoschilari – Imom Ash'ariy, Imom Moturidiy va Imom G'azzoliydan keyin bu maktabni jiddiy ravishda ta'qib qilganlardan biri Abdul Karim ash-Shahristoniy hisoblanadi.

Shahristoniy islom olamida mashhur olimlardan biri hisoblanib, dinlar tarixi, falsafa, kalom va adabiyot sohalarida ko'plab asarlar bitgan¹⁶.

Shahristoniy o'zini ahli sunna ekanini asarlarining bir necha o'rinlarida keltirilib o'tib, Abul Hasan Ash'ariyni ustozimiz, deb e'tirof etgan. Lekin Shahristoniyning ba'zi fikrlari Shi'a va Ismoilialarni qo'llab quvvatlagan, deganlar ham bor. Bunday qarashlar uning hech qaysi asarida uchramaydi va yuqoridagi fikrlar unga nisbatan tuhmatdir.

Imom Ash'ariy bilan boshlangan kalom ilmi tortishuvlari Imom G'azzoliy davrida falsafiy bo'y ko'rsatdi. Shahristoniy ham o'zidan oldingi olimlarning yo'lidan borib, faylasuflarni qattiq tanqid qilgan va ahli sunna val jamoa to'g'risida o'z fikrlarini bayon qilgan. Shahristoniy Ibn Sinoning fikrlarini qo'llab-quvvatlamaganini manbalarda uchratish mumkin. Bu joyda e'tibor qaratish lozim bo'lgan jihat shundan iboratki, Shahristoniy Ibn Sino orqali barcha faylasuflarni tanqid qilishga yo'l topgan.

- شبهات أرسطو وبرقلس وابن سينا : كتاب في الرد على الفلاسفة

Uning zamondoshlari faylasuflar va botiniy-ismoiliylar dalillariga tarafdorlikda ayblaganlar. U ashaddiy munaqqidlar orasida ham mashhur bo'lgan. Zamondoshlari uning o'qimishli va bilimdonligini qayd qilish bilan birga, uni o'z ma'ruzalarida hech qachon Qur'onga va rivoyatlarga asoslanmagan deganlar. Uning Qur'on mazmunini falsafiy jihatdan tahlil qilishga urinishini qoralaganlar.

Shahristoniyning diniy-siyosiy qarashlarining bir o'qishda anglash qiyin. Bir tomondan u ash'ariy mutakallimlari sifatida namoyon bo'ladi¹⁷. Chunki, u al-Ash'ariyning beshinchi tabaqasiga oid bo'lgan shogirdi sifatida keltirilgan¹⁸. U

¹⁵ Islom falsafasiga kirish. –Anqara, 1992. –B.132, 212.

¹⁶ Sharofiddin Golchuk. Kalom tarixi. –Ko'nya, 1996. –B. 111.

¹⁷ Zahabiy Shamsiddin. Siyari a'lom an-nubalo. Bayrut, 1417/1997. J.15. –B.86.

¹⁸ Tojiddin as-Subkiy. Tabaqot ash-Shofe'iy al-Kubro. Bayrut, 1999. –B.21.

ash'ariyya oqimining mufassal bilimini o'zining "نهاية الإقدام في علم الكلام"- ("Kitob nihoyat al-iqdom fi ilm al-kalom") asarida ko'rsatib berdi¹⁹.

O'z davrining diniy qarashlari bilan tanilgan Shahrisoniyning ilmiy asarlarini o'rganishning qiziq tarafi shundaki, aql va dinni uyg'unlashtirganligini ko'rish mumkin.

XULOSA (Conclusion)

Shahrisoniyning shogirdi as-Sam'oniyning ma'limotiga qaraganda, uning ustozlari "Tog'dagi qal'a odamlari"ga tarafdorlikda (ahl al-qal'a) hamda odamlarni ismoiliy-nizoriy oqimiga jalb qilishda ayblashgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Shahrisoniyning falsafiy atamalarni qo'llashdagi uslubi barcha olimlarga ma'qul kelgan. Mutafakkir o'z fikrlarini o'rta tashlashdan oldin ularning tahliliy jihatlariga chuqur yondashgan.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. "Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz". – T.: O'zbekiston, 2016.
2. Abdul Karim ash-Shahrisoniy. "al-Milal va-n-nihal" Bayrut. 1995. J.1. –B.11.
3. Muhammed eş-Şehristanî. El-Milel ve'n-Nihal. Istanbul. 1998. (Çeviri: Mustafa Öz.).
4. Muhammad Tanjiy. Shahrisoniy. –Islam Ansiklopidisi. –Istanbul, 1971, J.11. – B.393.
5. al-Milal va-n-nihal. Bayrut. J.1. –B.11.
6. S.M.Muxtor. Musora'at al-falosifa muqaddimasi. –Misr. 1976. –B.25. (Keyingi o'rinlarda: Musora'at al-falosifa).
7. Ibn Xallicon. Vafiiyot al-a'yon. Bayrut, 1998.

¹⁹ Книга о религиях и сектах. Ж.1. Москва 1984. стр.20.